

ESZMÉK ÉS TÉNYEK

Irja Mihelics Vid

Száz évvel ezelőtt, 1853-ban egy amerikai gőzös futott be Brémába. Postai szállítmányában magával hozta az első nyomtatványokat, amelyek szakszerűen ismertették az Amerikában nagy elterjedtségnek örvendő spiritizista összejöveteleket. Napok sem teltek bele s egész Bréma asztaltáncolatot tartott. Követte a példát Páris és London is, és csakhamar általános divat lett Európában, hogy a jómódú unatkozók „teára és szellemidézésre” hívogatták vendégeiket. Ime tehát egy centenáriumi, amelyre nyilván egyikünk sem gondolt. Pedig hogy ezzel kapcsolatban is sok hasznos tudnivaló akad, mutatja az a remek tanulmány, amelyet Humphrey J. T. Johnson tollából a *Tablet* tett közzé.

Spiritizmuson általában „szellemidézés” szoktunk érteni, a fogalom azonban tágabb ennél, mert körébe tartoznak mindazok a más természetű próbálkozások is, amelyek érzékelhető összeköttetést szeretnének teremteni egyfelől az élő emberek, másfelől a pusztán szellemi lények, különösen a megholtak lelkei között. Valaminő formában persze mindig megvoltak ezek a törekvések s a modern spiritizmust csak az egyik változatnak tekinthetjük. Ennek hátterében a hydesvillei eset áll. Hydesville egy New York közelében fekvő községnek a neve. Itt volt akkoriban egy ház, amelyben már régóta nem lakott senki, mert úgy hírtel, hogy kísértetek járnak benne. Egy Fox nevű család 1847-ben mégis beköltözött az épületbe. A továbbiakat már a spiritizmus hívei mesélik el. Eszerint a család két kislánva felfedezte, hogy az éjtelenle ismétlődő titokzatos kopogások egy értelmes túlvilági lény jeladásai akarnak lenni. Az abécé bizonyos betűinél való kopogásokból azután kiolvasták, hogy a szellem egy olyan ember lel-

ke, akit valamikor ebben a házban meggyilkoltak és elástak. A pincében találtak is Foxék egy csontvázat. Az egyik leány, Kate jelenlétében, aki az első médiumként vonult be a spiritizmus történetébe, más rejtelmes dolgok is adódtak, főleg azonban az asztallábal való kopogtatás bizonyult a legegyszerűbb módnek arra, hogy a szellemmel vagy szellemekkel érintkezzenek.

Bárhogy is vélekedjünk mindezekről — én magam például semmiféle „természetfölötti” magyarázatot sem fogadok el —, tény, hogy amikor az említett hajó megérkezett Európába, odaát már legalább félmillió ember vallotta magát spiritisztának. Itt Európában azután — mint Johnson írja — már a kezdet kezdetén négyféle felfogás alakult ki. A racionalisták arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ha öntudatlanul is, de azok mozgatják az asztalkát, akik ujjukat ráéve körülötte ülnek. A „mezmeristák”, vagyis az élő test mágneses voltának hirdetői azt állították, hogy az asztalka mozgását a körülülők testéből kisugárzó mágneses erő váltja ki. Maguk a spiritiszták természetesen a megidézett szellemnek tulajdonították a mozgást. Végül az egyháziak közül sokan hajlottak arra, hogy az ördög művét keressék benne. A különös csak az, hogy a kérdés még ma, száz év múltán sem jutott nyugvópontra. Johnson a maga részéről Oliver Lodge nézetéhez csatlakozik. Eszerint az az erő, amely az asztalt mozgatja, végeredményben a körülötte ülő személyek izmaiból ered, ennek az erőnek új át azonban matematikailag nem tudjuk rögzíteni. Az asztaltáncolás — jelenti ki Lodge — mindenképen fizikai jelenség és más nem is lehet. Hozzáffizi azonban Lodge, hogy mint fizikai jelenség, csupán „incipient” jelenség, aminek

pontos értelmével, sajnos, nem vagyok tisztában, mert az angol jelzőt iordíthatjuk úgy is, hogy „kezdeti”, meg úgy is, hogy „kezdetleges”.

Elmondja a továbbiakban Johnson, hogy Angliára vonatkozóan is sok feljegyzés maradt fenn a spirítizmus első idejéből, hitelességük azonban ugyancsak vitatható. Egy levél például, amelyet Browning asszony írt a nővérének, élénk színekkel festi azt az ijedelmet, amely Milner Gibsont, a londoni kereskedelmi kamara elnökét fogta el, amikor az asztal, amelynél ebédel, ferde síkban hirtelen a levegőbe emelkedett s a földre szórta minden terítékét. Egy másik levél szerint, amelynek Andrew Lang az írója, hasonló rémületen ment át a történetirő Maucaulay is. Általában azért az angolok megőrizték józanságukat s inkább csak társasági szórakozásnak tekintették a spirítizmust. Ezzel szemben Franciaországban vallási kultusz is támadt belőle. A kultusznak Hyppolite Rivail volt a kezdeményezője. Rivail azzal állt elő, hogy egy szellem, aki az „igazság szellemének” nevezte magát, kinyilatkoztatta előtte az a vallást, amely egyedül méltó a Teremtőhöz és lelkes teremtményéhez. Az erre vonatkozó tanításban, amelyben Rivail „Allan Kardec” írói néven tett közzé, az újplatonizmus keveredett össze a keleti bölcsesettel. Egyik sarkalatos tétele volt, hogy az emberben három réteget kell megkülönböztetni. Van fizikai teste, amely a halállal veszendőbe megy. Van lelke, az u. n. „perispirit”, amely mint finom éterikus anyag a halál után is megmarad, legalább is egy ideig. A megholtak ennek segítségével érintkeznek velünk s ez az anyagszerű lélek teszi lehetővé a „paranormális” jelenségeket is, amilyen a „megjelenés” vagy a két helyen tartózkodás. Végül van az embernek megsemmisülhetetlen tiszta szelleme is. Ha az elhunyt nem emelkedett életében a tökéle-

tesség kellő fokára, akkor újraszülé-
dik a földre, ha azonban nincs már
erre szüksége, akkor a szelleme
mind magasabbra hág a túlvilági
szférákban s egyre többet vet le éte-
rikus lelki burkából.

A spirítizmus egyik kritikusa, Lucien Roure azt hiszi, hogy abban a nagy sikerben, amelyet 1853-tól 1860-ig aratott Franciaországban a spirítizmus, jelentős szerepe volt a szabadkőművességnek is. Roure szerint ugyanis a vallási kultuszra alakított spirítizma elméletet szinte hiánytalanul megtaláljuk Willermoz és Saint-Mar'in „illumínista” szabadkőművességében, amelynek Lyon volt az otthona a nagy forradalom előestjén. Mindenesetre meglepő ez számunkra — jegyzi meg Johnson —, mert a francia szabadkőművességet mi egészen más oldaláról ismerhetjük meg. Igaz viszont, hogy akkoriban, amikor a spirítizmus népszerű lett Franciaországban, a Nagy Oriens csak nemsokkal előtte tett ünnepélyes nyilatkozatot arról, hogy hisz Isten létében és a lélek halhatatlanságában. A Comte-féle pozitivizmus csak a második császárság utolsó éveiben hódította meg a párholyokat.

Az úgynevezett szellemek teológiai kijelentései egyébként, akár kopogó asztalok vagy betűsoron gördülő pénzdarabok, akár révületbe esett médiumok közvetítették azokat, semmi figyelemreméltó sem tartalmazznak. Daniel Douglas Homeról, az eddig leghíresebb „fizikai médiumról”, olvashatjuk Elizabeth Barrett Browning emlékezőségeiben, hogy elragadtatásban tett „kinyilatkoztatásai” miben sem különböztek azoktól a „locsogásoktól”, amelyeneket bármely ötödrangú gyülekezésben hallhatunk. Pedig Browning szilárdan hitt Home természetfölötti képességeiben. Általában a „közvetítők” kínos gonddal igyekeztek jó benyomást kelteni. Thomas Adolphus Trollope, a regényíró fivére is kiemeli,

hogy azokon a szeánszokon, amelyeken részt vett, a katolikusokhoz katolikus, a protestánsokhoz protestáns, a racionalistákhoz racionalista módon szóltak a szellemek. Amikor például egy anglikán társaság megkérdezte az akkoriban elhunyt Channing, híres unitárius hittudós szellemét, hogy immáron miként gondolkodik Krisztus istenségéről, a mindkét felet kielégítő válasz ez volt: „Isten költözött az emberi testbe.“ Thurston katolikus pap jegyezte fel, hogy Amerikában azok a szellemek, akik Loyolai Szent Ignácnak és Xavéri Szent Ferencnek nevezték magukat, szabad bebecsátást kértek a jezsuiták számára.

Nem meglepő így — állapítja meg Johnson —, hogy eleinte sokan akadtak, még a katolikusok között is, akik úgy vélekedtek, hogy a spiritizmust az egyház szövetségesének kell tekinteni. Ez volt a nézete Newman bíboros egyik barátjának, Dunravennek is, aki utóbb át is tért a katolikus hitre. Dunraven kikelt azok ellen, akik „a hazugság atyjának”, a sátánnak merik tulajdonítani „Urunk szeretetét és az Ő akaratában való megnyugvást”, amivel ő a lelkes spiritisztáknál találkozott. Mások is nyilatkoztak akként, hogy személyesen tanúsíthatják, milyen „áldásos befolyást” gyakorolt hitükre és életükre a spiritizmus. Nem kevesen állították, hogy a spiritizmus vezette vissza őket a valláshoz. Rövidesen azonban mindez megváltozott, mert a szellemek a jámbor elmélkedésekkel csakhamar szakítottak s mind hevesebben támadták a dogmákat, főleg az örök büntetés tanát. Ma az a helyzet — jegyzi meg Johnson —, hogy a francia médiumok között nincs egy sem, aki katolikusnak vallaná magát.

A protestantizmustól, legalább is Angliában, valamivel később szakadt el a spiritizmus. Része volt ebben Homenak, a már említett híres médiumnak is, aki egyik elra-

gadtalásában közölte, hogy a tiszta szellemek világa nagy meglepéssel és örömmel fogadta a francia hugenotta póp, Edmond de Presensé Krisztus életéről szóló könyvét, amelyet a szerző Renannak szánt válaszul. Kisvártatva azonban a protestánsoknak is tapasztalniuk kellett, hogy a mennyek országát a spiritiszták gyorsuló ütemben alakítják át valami földöntúli örömtanyává, majd pedig őket is végkép viszszaariasztották azok a törekvések, amelyek az ujramegtestesülés, a reinkarnáció eszméjét vitték bele a spiritizmusba.

Angliában, mint már mondtuk, a spiritizmusnak nem támadt olyan képviselője, aki összefüggő vallás-szerű tanítást kívánt volna nyújtani. Még a legközelebb Stainton Moses járt ehhez, aki anglikán póp és az oxfordi egyetemen előadó volt. Ő alapította a londoni spiritiszta szövetséget. Mint termékeny spiritiszta író kezdte, igazi hírnévhez azonban mint fizikai médium jutott. (Tudvalevően kétféle médiumot különböztet meg a spiritizmus: fizikai és intuitív médiumot. Az előbbihez fizikai, az utóbbihoz intuitív jelenségek kapcsolódnak. Fizikaiak: kopogás, tárgyak elmozdulása, tárgyaknak vagy magának a médiumnak lebegése, fényhatások, a szellemek látható megjelenése, az u. n. materializációk. Intuitív jelenségek: beszélés, írás, rajzolás, festés.) Mosesről azt állították a barátai, hogy legalább három alkalommal felemelkedett előtük a padlózatról és perceként a levegőben lebegett. Az egyik szellem, akire Moses többször hivatkozott, „Samuel Wilberforce püspök”, a másik „Szent János evangélista”, a harmadik „Szent Hippolit” volt. Kijelentette azonban Moses, hogy az általa kapott közlések is csak ritkán erednek a megholtak lelkeiktől: többnyire azok a „földhöz kötött szellemek” szólalnak meg, akik értelmi képességeiknél

fogva az „alacsony rendbe” tartoznak. Ezzel kapcsolatban megjegyzi Johnson, hogy nyentaja szellemeket nem ismer sem a katolikus, sem a protestáns teológia, csupán egyes magánvelemények állítják létezésüket. Így például Robert Kirk aberfoylei lelkész abban a képzetudós könyvében, hogy nem „tiszta szellemek”, hanem van valami könnyű testük is — hasonló nyilván ahhoz, amelyet a spiritiszták ma „asztrál-testnek” hívnak —, „valami tömör ködszerűség, amelyet legjobban szürkületkor látni”. Gérard de Nerval írásaiból tudjuk továbbá, hogy voltak egyházi személyiségek a XVIII. században is, mint a bencés Dom Pernetty, Nagy Frigyes könyvtárosa is, akik úgy gondolták, hogy az ókor istenei is ilyesféle „elemi szellemek” voltak s mint ilyenek nem is vettek részt annakidején a démonok és az angyalok őseredetű tusájában.

Ezek a gyermekded elmejátékok mindenestre kevés szerepet visznek ma a spiritizmusban — állapítja meg Johnson. A túlnyomó többség abban a hiszemben fordul médiumokhoz, hogy általuk üzenetet kaphat egykor élt kedveseitől. Az a diadal azonban, amelyet a múlt század ötvenes éveiben jósolt magának a spiritizmus, messzemaradt attól, hogy bekövetkezzék. Semmiképen sem váltotta valóra azt az igényét és ígérését, hogy összeköttetést fog teremteni köztünk és az elhunytak között. Nem állíthatjuk azonban, hogy azokat a jelenségeket, amelyeket a spiritizmus természetfölötti beavatkozásnak tüntet fel, sikerült volna már napjainkra kielégítő módon megmagyarázni természetes folyamatokkal. A médium elragadtatását kétségkívül felfoghatjuk úgy is, mint az önhipnózis egyik formáját. A „közlők”, akikre a médium hivatko-

zik s kiket a körülülők hajlandók a megholtak lelkeinek tekinteni, minden valószínűség szerint nem egyebek, mint a médium saját személységének esetleg öntudatlan megnyilvánulásai. Olyan esetekben azonban, amikor a médium a saját tapasztalásait és ismereteit felülmúló, ellenőrzöttén igaz tájékoztatásokat is nyújt, például földrajzi vonatkozásúakat, nyilván gondolnunk kell azokra a nem mindennapi parafizikai képességekre — távolbalátás és világoslátás —, amelyeket a tudomány csak napjainkban vett komoly vizsgálat alá. És ha a fizikai médiumoknak a száz év alatt leleplezett rengeteg csalás és szélhámosság nyomán mincs is valami nagy becsületük, elfogultság nélkül ma sem állíthatjuk, hogy ne lennének itt is még megfejtésre váró kérdések.

Katolikus részről a legfontosabb hivatalos állásfoglalás, amelynek a spiritizmus történetében is jelentősége van, az a körlevél, amelyet a Szentszék 1856 augusztus 4-én intézett a világ püspökeihez. Ez az okmány igen hosszú előkészület után született meg, mert — mint Castracane bíboros mondta akkoriban egy francia főpapnak — az emberileg lehetséges legnagyobb gonddal kívánták elejét venni bármiféle elsi-etett ítélkezésnek. A körlevél kijelenti, hogy a „magnetizmus” tanulmányozása és a vele való kísérletezés önmagában nem esik tilalom alá, csak ne legyen a cél, amelyet követnek, meg nem engedett vagy erkölcsileg rossz. Amíg azonban a hipnotizmus és a magnetizmus esetében csupán a visszaéléseket itéli el a körlevél, a spiritizmust már teljességgel kárhoztatja. Negyven évvel később a Szent Officium kifejezetten elítélte azt a gyakorlatot is, hogy „jámbor” spiritiszták Szent Mihályhoz intézett imával vezették be ülésüket.

Az első világháború alatt a spiritizmus új népszerűsége kapott, úgy

hogy volt egy időpont, amikor az illetékesek pápai körlevél szükségét mérlegelték. Nem következett be, de 1917 április 24-én a Szent Officium újabb rendeletet bocsátott ki, amely még azt is tiltja, hogy valaki pusztán csak tanulmányozás okából is részt vegyen spiritiszta összejöveteleken. Johnson megjegyzi, hogy voltak, akik mint kutatók kezdtek foglalkozni a spiritizmussal, a végén azonban maguk is médiumokká váltak. Minthogy azonban a Szent Officium nem határozta meg rendeletében a spiritiszta „szeánsz” fogalmát, kétség maradt fenn abban a tekintetben, hogy vonatkozik-e a tilalom azokra a médiumokkal folytatott laboratóriumi kísérletekre is, amelyeknél a kísérletező nemcsak nem hívja segítségül a szellemeket, de még csak nem is gondol szellemekre. E tekintetben az igenlő és a tagadó nézeteknek egyaránt vannak ma képviselői a katolikus irodalomban.

Költőkről már sokat olvashattunk, aránylag keveset azonban a költők szüleiről — állapítja meg egy újabb eszmefuttatásában Antonio Bruers. Oka pedig mindenbizonyal az, hogy a legtöbb költő a szülők akaratára ellenére lett költő s rendszerint a szülők voltak az utolsók, akik megbékültek „elrugaszkodott” gyermekük „nem komoly” tevékenységével. Arra, hogy maguk a szülők is, főleg az apák, buzdították volna költőnek induló gyermeküket s a költői kibontakozás érdekében áldozatokat is vállaltak volna, alig ismer példát az irodalom története. Ennek a történetnek szempontjából tehát nem olyan fontos a szülők szerepe, hogy különösebb figyelmet érdemelne.

A legtöbb költő pályafutása családi drámával kezdődik: a szülők mindent elkövetnek, hogy gyermeküket olyan foglalkozásra kényszerítsék, amely nyugodt és biztos megél-

hetéssel kecsegtet. „Carmina nondant panem”, versek nem adnak kenyérét — hirdette már az antik bölcseség. Egyedül az apai parancsra végzett Petrarca is jogi tanulmányokat s erre a parancsra irakozott be Boccaccio is az egyetemre, az utóbbi még némi örömmel is, mert legalább attól menekült, hogy be kelljen lépnie apjának, a gazdag kereskedőnek vállalatába. Józanul gondolkodva nem is rohajtuk meg az ilyesmikért a szülőket. Még a legújabb korban is ritka az a költő, akit a versei el tudtak tartani. A vagyontalanoknak, ha rendezett körülmények között óhajtottak élni, előbb-utóbb valami prózai kenyérkereső mesterségre is rá kellett fanyalodniok. Viszonylag szerencséseknak mondhatták magukat, akik újságírók, vagy — mint Carducci is — tanárok lehettek, mert adódtak jóval távolabb eső, egészen száraz foglalkozások is. Carlo Porta például bankpénztárosként élte le életét.

Azok közül az esetek közül, amikor az atyai szeretet mégis fölébe kerekedett az anyagiakért való aggodásnak, Bruers kettőt emel ki. Nagyon jellegzetes és megható mind a kettő. Az egyik Vincenzo Monti esete.

Az olasz költő apja, Fedele Monti, kisbirtokos volt Romagnában. Amikor rájött, hogy a fiát egyéb sem érdekli, csak a versek és a verselés, megpróbálta, hogy letérítse a veszedelmes útról. Monti addig kiadatlan műveinek 1832. évi első kiadásában az életrajzi adatok közt találjuk a következőket: „Monti engedelmesskedett ugyan apjának s nekilátott a mezőgazdasági munkának, de annyira szórakozott volt s annyira nem esett nyére az egész, hogy a birtoknak semmi haszna sem lett belőle. Monti szíve a költőknél maradt s hacsak ideje engedte, szobáskájába szaladt és beletemetkezett a könyveibe. Érezte viszont a jószágot és a szeretetet az atyai in-

telmek mögött s méltányolta is azokat. Egy alkalommal annyira meghatódott, hogy tökéletes engedelmességre szánta rá magát. Behívta apját a szobácskába, ahol már előbb tüzet gyújtott a kandallóban, és halálra vált arccal, reszkető kézzel egymásután a lángokba dobta könyveit. A lelki erőszak azonban annyira kimerítette, hogy amikor az utolsó könyvtől is megvált, eszméletlenül roskadt össze a tűzrakás előtt. Apja karjai közt tért később magához, akinek könnyei most már egybefolyhattak az övéivel. A derék Fedele azonban megindultságának és megelégedésének más látható jelét is adta, mert amikor kiment a szobából, az asztalon hagyott tizenkét flórenci aranyat. S ennek köszönhető, hogy az olasz költészet olyan fényes névvel gazdagodott. Vincenzo ugyanis nem bírt ellenállni a mindennél hatalmasabb hangnak, amely belülről sürgette. Rohanva rohant a közeli boltba s újból megvásárolta a könyveket, amelyeknek még ki sem hültek otthon a hamvai. Apja most már nem is szegült ellene az annyira nyilvánvaló hivatásnak, csak azt szerette volna, ha Vincenzo a költészet szegény műsája mellé a jogi vagy orvosi tudományban egy tehetősebb műsát is választ. Am ez a kívánsága sem teljesedett, mert meddő kísérletezések után a ferrarai egyetemről is búcsút vett Vincenzo s arra az útra fordult be, amelyre már előtte Ovidius, Tasso és Metastasio.”

A másik eset Friedrich Schilleré. Apja, Johann Kaspar Schiller előbb felcser volt a bajor hadseregben, majd a württembergi katonasághoz lépett át, ahol őrnagyi rangot ért el. A Hétéves háború befejezése után visszavonult és gazdálkodni kezdett, csakhamar azonban engedett az uralkodó herceg hívásának, aki kerteszefti felügyelővé nevezte ki a kastélyához. A család így rendezett anyagi viszonyok között élt s

Friedrich, aki korán kitűnt tehetségével, zavartalanul végezhetette tanulmányait. Bár az irodalom sokkal jobban érdekelte s akkoriban már maga is verselgetett, eleget tett apja kívánságának, s megszerelte az oklevelet a stuttgarti egyetem orvosi karán. Utána 1780-ban katonaorovosként a herceg szolgálatába állt. A herceg azonban nem nézte jószemmel a fiatal Schiller irodalmi tevékenységét s a költő, aki amúgyis nehezen tűrte a katonai fegyelmet, egy szép napon egyszerűen megszökött. Képzelték, milyen kellemetlenül érintette a dolog az édesapát. Valami nagyon nagy fájdalomról azonban mégsem beszélhetünk, mert az apa akkor már sejtette, hogy milyen természetű dicsőség vár a fiára. Nemsokkal előtte történt ugyanis, hogy megsüggék neki: fiának egy drámáját most szedik a stuttgarti nyomdában. Johann Kaspar késelem nélkül felkereste a hiadót, megkérte, hogy mutassa meg neki a kéziratot s ott egyúttében végigolvasta az egészet. Mély megindultsággal ment utána haza, felretette mezőgazdasági szakkönyveit s attól kezdve egyebet sem olvasott, mint irodalmi, történelmi és kritikai munkákat. Mindez pedig azért, hogy jobban megértse és hozzá tudjon szólni fia költészetéhez. Amikor 1796-ban meghalt, fia már egyetemi tanár és hírneves költő volt, aki Goethét is barátai közé számíthatta. A Jenában tartózkodó Schiller így írt akkor az édesanyjának:

„Ha nem is jelennék meg előttem, hogy mi minden volt apám nekem és mindannyiunknak, nem tudnék mélységes meghatódás nélkül gondolni arra, hogy befejezést nyert ez a dolgos és hasznos, annyira egyenes és becsületese élet. Nem, valóban nem kis dolog, hogy oly hűséges tudott mindvégig maradni önmagához egy hosszú és terhes életem át, hetvenhárom éves korában pedig ennyire tiszta, ennyire mocsoktalan

szívvel hagyhatta el a világot. Bár csak megszereznék szenvedései számomra a kegyelmet, hogy hasonló ártatlanságban fejzehessem be az életemet, mert kemény próba az élet s az a magasabb rendeltetés, amelyre engem választott ki a Gondviselés, megannyi veszedelem is a szívre és a lelkiismeret tisztaságára. Apánk már boldog, kötelességünk mindannyiunknak, hogy példáját kövessük. Képe nem fog elmosódni soha a szívünkben s a fájdalom, amelyet elvesztése miatt érzünk, csak annál bensőbbben fog egymáshoz kötni minket.”

A nők színebb és melegebb érzelemvilága magyarázza — folytatja Bruers —, hogy az édesanyák általában nem hátráltatják a költői próbálkozásokat, sőt nem egyszer elő is mozdítják a tehetség kifejlődését. Az egyik példában azonban, amelyet Bruers felhoz, nem is az édesanya visz jótékony szerepet, hanem az anyós, aki azonban — mint látni fogjuk — több volt az édesanyánál is.

Edgard Poe, aki 1809-ben született, magyon hányatott gyermekségen ment keresztül. Két éves korában elvesztette szüleit s egy Allan nevű íómódú házaspár vette magához. Örökre is fogadták — innen a kettős vezetéknev: Allan Poe. Az aszszony halála után azonban ellentétek támadtak férje és Edgar között. Allan ugyanis azt kívánta, hogy a fiatalember, aki már egyetemi éveit alatti is sok bajt okozott neki a könyvnyelmségével, lépjen be az üzletbe s iparkodjék hozzá hasonló rendes polgáreberré válni. Edgar viszont hallani sem akart erről. Inkább megszökött hazulról s írói képességeiben bízva fillér nélkül nekivágott a nyomorúságnak. Atyai nagynénjének, az özvegy Maria Clemm asszszonynak otthonában ismerte meg unokahúgát, Virginiát, ezt a törekeny, szinte légiés, igen szép leánykát, aki énekelt, hártán jászott és zongorázott. Edgar beleszerelt s ha-

marosan egybe is keltek. Virginia 14, a költő 25 éves volt akkor. Clemm asszszonynak nemcsak kifogása nem volt ellene, de még bátorította is őket. Gondolta, hogy védőszárnyai alá veszi a tehetséges költőt. Poe, amennyire csak tudta, már előbb is titkolta sivár anyagi helyzetét. Egy napon azonban kiderült, hogy Virginia tüdővész s Edgar most már nem tudott megbírkózni a költéségtöbblettel, amelyet a gyógykezelés okozott. A fiatalok sorjában eladogatták mindentüket. Végül is Clemm asszszony úgy találta őket, hogy beteg leánya matrác helyett szalmán feküdt, takaró helyett a férje köpenyébe burkolódzott, meleget pedig csak a hozzá kuporodó macskánál kereshetett. Lehullt a lepel s az édesanya, ragynéni és anyós a legkisebb szemrehánvás nélkül vállalta mindazt, amit kötelességek tekintett.

Ezt írja rólok Barine: „Mind a kettőjüknek, Edgarnak és Virginiának szükségük volt Máriára, hogy anyóék és gondolkodjanak, hogy elégedettek legyenek és főleg, hogy szenvedjenek és síriának. Mária lett a derék mindenes: bevásárolt, ápolt, tanácsokat adott s intézte a pénzügeket. Ragvogó tisztaságot teremtett a lakásban. Még dolgozószobát is berendezett a költőnek, négy faragott székkal, könyvtárvánnyal és íróasztallal. Miközben Poe dolgozott, Mária ott üldögélt a közelében, kávéfőzögetett neki és meghallgatta bölcselkedéseit. „S ez még nem minden. „Merkímélte Poet a megalázó látogatásoktól kiadóknál újságot és folyóiratot szerkesztőinél. Ő ment meghívásokat keresni Edgar-ia, a szerény zseni számára, ő másolta le több példányban a verseket, vette át a visszautasított kéziratokat, egyezkedett a tiszteletdíjról és kérte az előleget. Az íradolmi világban ugyanolyan jól ismerték a tagbaszakadt testes anyóást, mint a vejét, és senki sem nevetett rajta.”

Virginia 1847-ben meghalt s attól kezdve Maria Clemm minden földi szeretetét „Eddy”-jére összpontosította. Maga Poe írja róla: „Több volt nekem, mint egy édesanya.” Két évvel később, amikor Poe hosszabb előadó-útra ment s már néhány napja nem adott életjelet magáról, Maria ezeket írta egyik barátjének: „Hogy hagyjaun magara Edoyt? Műy kegyetlen sértés! Hűzen nincs rajtam kívül senki, aki báorítsa, senki, aki gondját viselje, aki mellette aljon, amikor beteg es segísegre szorul. Enekedheinem-e vajaha is Virginia leanykam kedves es édes tekintetű, ezt a nyugodt, de anyyira sapadt arcocskát, azokat a drága szemeket, amelyek oly nagy szomorúsaggal néztek rám, amikor mondta: „Ugye anyukám, fogod vigaszalni es fogod gondozni az én szegeny kis Eadymet es nem fogod elhagyni soha, de soha? Igérd meg, édes anyukám, s akkor bekén hahatok meg.” Es én megigértem. S amikor majd találkoznak a menyenyekben, elmondhatom neki: Megtartottam az ígéretemet, én drágaságom.”

Ezen az előadó-úton történt, hogy Poet eszméletlenül szedték fel a baltimorei állomás mellett. Kórházba vitték, ahol öt nappal később, 1849 október 7-én meghalt. Mindössze 40 éves volt. Clemm asszony 1871 február 16-án halt meg, 81 éves korában. Öccse és veje — a fia mellé temették.

Nagy feltűnést keltett negyedszázaddal ezelőtt a zenei világban egy könyv, amely ezzel a különös címmel jelent meg: „A zajok muzsikája”. A szerző, Luigi Russolo részletesen kifejtette benne azt a nézetét, hogy a zenei kifejezés lehetőségei csak akkor érhetik el a teljesség határát, ha a tiszta hangok mellett, amilyeneket a szokásos hangszerek szolgáltatnak, felhasználják az életben előforduló zajokat és zörejekeket is. Russolo, aki

akkor már vagy 15 éve dolgozott az elméletén, a könyvben néhány zenei feladat megoldására is kísérletet tett. Hosszabb vita kezdődött ezzel, de a kérdés — mint M. Glinski írja — csakhamar elaludt s azóta sem merült fel jele annak, mintha a zeneszerzők valamelyest érdeklődnének iránta. Legutóbb azonban mégis fellépett Párisban egy fiatal szerzőből álló csoport, amely a zajok zenei alkalmazásának célszerűségét és szükségét hirdeti.

Ennek a csoportnak munkájáról számolt be nemrégiben a római filharmonikusok egyik estjén Pierre Buloz fiatal francia zeneszerző és kritikus. Előadása végén hanglemezről bemutatott néhány darabot is, amelyekben „zaj-típusú” ütőhangszerek vitték az uralkodó szerepet. Glinski azonban megállapítja, hogy az előadásnak is, meg a bemutatóknak is inkább nemleges volt a hatása, ha a szorosan zenei benyomásokat vesszük figyelembe. Az előadás teljesen a kutatások, kísérletek és az idevágó matematikai számítások körében mozgott, a zenei szemelvények pedig olyan lármások és „közönségesek” voltak, hogy a hallgatóság nagyobb hányada időelőtt otthagya a termet. S noha ezen az alapon még nem lehetne végleges ítéletet alkotni, döntő mozzanat, hogy az új kísérletezők semmivel sem jutottak tovább, mint elődjük, Russolo. Sőt nem egy tekintetben Russolomég következetesebbnek és merészebbnek tűnik fel náluknál.

Russolo, aki akkoriban a futurizmus igézete alatt állt, abból a tételtől indult ki, hogy a zaj végtelenül kifejezőbb, mint a hang. A tételt teljesen értelmetlennek érezhetjük — írja Glinski —, Russolo azonban minden tehetségét latba vetette, hogy érveket sorakoztasson fel mellette, s azt is kiemelte, hogy megállapításait csupán a mai tiszta skálánkra vonatkoztatja, amelyben a hangok végtelen és kimeríthetetlen

gazdagsága a nyolcadnak tizenkét félhangjára csökken. Idézte Rousseaut is, aki úgy nyilatkozott, hogy a melódia elveszíti emotív hatását, mihelyt a skálában rögzített hangokra korlátozzuk, mert így nem alkalmazhatjuk a természetben meglevő összes hang-közöket. Másfelől — mondotta Russolo — zenénket föltöbb gátolják emotív képességében a modern zenekar hangösszetételi hiányosságai. Ennek a zenekarnak ugyanis, még ha a leggazdagabb és tegteljesebb is, lényegében nincs több, mint négy vagy öt alapvető koloritja, amit a vonós, a fúvó és az ütő hangszerek kombinálásával kaphatunk meg. „Elérkezett tehát a pillanat — jelentette ki Russolo —, amikor elengedhetlenné vált, hogy túltegyük magunkat a hagyományos hangszerelés szűk körén és elismerjük a zajok létjogosultságát.”

Glinski szerint Russolo okoskodása sokkal határozottabb, megfoghatóbb és gyakorlatibb, mint a mai francia „zajkedvelőké”. Ő annak a feltevésnek hódolt, hogy a zajok esztétikai lehetőségei rendkívül gazdagok, de ugyanakkor figyelemmel

volt kutatásainak gyakorlati hatására is. Óvást emelt tehát az ellen, hogy a „zaj” fogalmát félremagyarázzák. Hogy a zajt zenei hangjelenségek forrásává teheszük, kell, hogy a zaj megfeleljen az akusztika elemi feltételének, azaz harmonikus legyen. Ebben az értelemben „zaj” Russolo szerint a szél, a sziréna vagy a dinamó süvítése. Az ilyen zajokat is előállító új „hangszerek” — vélte Russolo — gazdagabbak és hatásosabbak lennének a mai zenekar hangszereinél, mert módot adnának a természet összes hangjainak, a hangközök és árnyalatok egész végtelen skálájának felidézésére. Könyvében Russolo részletesen leírta az általa szerkesztett új hangszert is, amelyet „zajharmóniumnak” nevezett.

A kísérletek ezen a téren mindenképen érdekesek — fejezi be Glinski — s lehet, hogy általánosan elfogadható eredményeik is lesznek. Mindezideig azonban a francia „üttörők” semmiben sem haladták túl az igazi üttörőt, aki Luigi Russolo volt.